

KLAS ÖSTMAN om

rättvisans svenska rötter

Aven om andra kulturer också har sina stråk av konformism, så hör vi svenskar otvivelaktigt till de mest extrema utjämningsivrarna. Själva begreppet rättvisa definieras mycket snävt i samhällsdebatten: ju högre skatter och ju större ekonomisk omfördelning, desto rättvisare.

FÖRKLARINGEN TILL DETTA brukar oftast sökas i socialdemokratins långa maktinnehav och problemformuleringsprivilegium. Men allt som är vrängt kan, trots allt, inte vara sossarnas fel. Ett längre historiskt perspektiv kan vara nyttigt. Sverige har nämligen varit annorlunda åtminstone sedan medeltiden.

Hos oss utvecklades aldrig ett feodalt samhällssystem av kontinentalt snitt. I stället har den fria bonden varit den dominerande figuren i Sveriges historia. Adeln, fåtalig och fattig, kunde aldrig närma sig den ekonomiskt och socialt dominerande position som deras europeiska ståndsbröder hade. Också prästerskapet var svagare här än i andra länder, redan under den katolska tiden, och förvandlades efter reformationen till osedvanligt lydiga statstjänare. Och borgarklassens ynklighet var ständigt omtalad.

Så det var ingen historisk slump att just Sverige fick en riksdag bestående av fyra stånd, istället för tre. En riksdag utan bönder skulle ha saknat större delen av rikets makt och styrka. Alla svenska regenter hade också en internationellt sett unik vana att tala direkt till böndernas sändebud på ting och riksdagar och att få dem med sig om krig hotade eller adelsklassen tillfälligt försökte mopsa upp sig.

STORMAKTSTIDEN INNEBAR ATT de svenska särdragen förstärktes. Under Gustav II Adolfs och Axel Oxenstiernas ledarskap förvandlades adeln slutgiltigt till en klass av byråkrater och yrkesmilitärer, minst lika beroende av sina tjänstemannalöner som av godsinkomster. I övrigt bemannades den växande statsförvaltningen och armén till stor del av bondsöner, på de allra högsta posterna kanske nyadlade bondsöner.

Statsbyggandet här var ett gemensamt projekt för kungar, adelsmän och bönder, i långt högre grad än i

andra europeiska länder. Därför blev också skattetoleransen ohyggligt hög.

Framgångarna i 1600-talets krig berodde inte främst på genialiska fältherrar, utan på statens möjlighet att varaktigt upprätthålla ett resursuttag per capita – i form av både skatter och soldatutskrivningar – som var mycket större än i andra länder. Resten av Europa präglades av ständiga, blodiga revolter när statens krav på samhället ökade; här var det kav lugnt.

DEN HÖGA SKATTETOLERANSEN INNEBAR OCKSÅ EN motsvarande låg tolerans mot dem som kunde anklagas för att betala mindre än sin rättmätiga andel. När högadeln under några få decennier blev – med svenska mått – uppseendeväckande rik, och slottsbyggena sköt i höjden, kunde Karl XI med överväldigande stöd på riksdagen klippa till med landets första och största valpskatt: 1680 års reduktionsbeslut, som skulle säkerställa finansieringen av den offentliga sektorn.

Ett mycket gammalt mönster av ovanligt stor ekonomisk jämlikhet kombinerades alltså under 1600-talet med en särdeles stark och skattekrävande statsmakt, i vilken alla tongivande grupper var djupt involverade. Detta var den ursprungliga ”svenska modellen”, och den slog världen med större häpnad än 1900-talets version. Åtskilligt av grundstrukturerna har bevarats till idag.

Det är kort sagt inte självklart att högskattestatens andliga fäder heter Per-Albin Hansson och Tage Erlander. Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna är lika goda kandidater.

Klas Östman (klas.ostman@teli.com) är historiker vid Stockholms Universitet.